शिक्षण सिकाइमा शैक्षणिक योजनाको प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड) दोस्रो वर्षकोआंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

रविन्द्र मैनाली
परीक्षा रोल नं. २०४००७६/२०६९
त्रि.वि.र.नं. : ९-१-९-९९३-२०००

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुरुङ्गा, झापा, नेपाल
वि.सं.२०७५/इ.सं. २०१९

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)

स्थापना: २०४७

☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति :...........................

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका परीक्षा क्रमाङ्क २०४००७६/२०६९ का छात्र रविन्द्र मैनालीले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा **शिक्षण सिकाइमा शैक्षिणक योजनाको प्रयोग** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : ०१ डिसेम्बर २०१८

गोपीकृष्ण भट्टराई
शोध निर्देशक

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका, सुरुङ्गा (झापा)
स्था : २०४७
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति :...........................

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्ष परीक्षा क्रमाङ्क २०४००७६/२०६९ का छात्र रविन्द्र मैनालीले **शिक्षण सिकाइमा शैक्षिणक योजनाको प्रयोग** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

नाम/थर	**पद**	**हस्ताक्षर**
१. सहायक प्रा. मोहनप्रसाद ओली	विभागीय प्रमुख	....
२. सहायक प्रा. गोपीकृष्ण भट्टराई	शोध निर्देशक	....
३. प्रा.डा. प्रदिपचन्द्र गौतम	बाह्य परीक्षक	....

मिति : १७ जनवरी २०१९

कृतज्ञता ज्ञापन

शिक्षण सिकाइमा शैक्षणिक योजनाको प्रयोग शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी यो शीर्षक अन्तरगत शोधकार्य गर्न मौका दिनु भएकामा श्री कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गाकी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागकी विभागीय प्रमुख सहायक प्राध्यापक मोहनप्रसाद ओलीप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यलाई अन्तिम निष्कर्षसम्म पुऱ्याउनका लागि सदैव निर्देशन, महत्त्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव एवम् हौसला प्रदान गर्दै पथप्रदर्शन गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने शोध निर्देशक सहायक प्राध्यापक गोपीकृष्ण भट्टराईप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । क्याम्पस प्रमुख विकास उप्रेती साथै शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका सहायक प्राध्यापक योन्देन सुनुवार र उपप्राध्यापक ठाकुरप्रसाद रसाइलीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

आफ्नो विद्यालयको तथ्याङ्क दिई शोधकार्यमा सहयोग गर्नुहुने अध्ययनको नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरू श्री गणेश मा.वि. बुद्धशान्तिका प्रधानाध्यापक डिल्लीराम खतिवडा, श्री गडीगाउँ मा.वि.का प्रधानाध्यापक घनश्याम आचार्य, श्री मा.वि. बर्नेका प्रधानाध्यापक चन्द्रप्रसाद उप्रेती, श्री नवकिरण आधारभूत मा.वि.का प्रधानाध्यापक राजु खत्री र श्री बुद्ध आदर्श मा.वि.का प्रधानाध्यापक कृष्ण भण्डारीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी अध्ययनको क्रममा प्रश्नावलीले मागेअनुसार अन्तर्वार्ता छलफलमा सहभागी भई सूचना उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्बन्धित अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरूका प्रध्यानाध्यापकहरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरू तथा अभिभावकहरूलाई अन्तरहृदयबाट धन्यवाद दिन चाहन्छु। यस शोधपत्रको कम्प्युटरमा टाइप, सेटिङ तथा मुद्रण गरी सहयोग गर्नुहुने सौजन्य डेस्कटप बिर्तामोड-१ की मैया बराललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गाको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागअन्तर्गतको मूल्याङ्कन समितिसमक्ष विनम्रताका साथ पेश गर्दछु ।

रविन्द्र मैनाली

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक 'शिक्षण सिकाइमा शैक्षणिक योजनाको प्रयोग' शीर्षकमा तयार पारिएको यो शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य विद्यालयको शैक्षणिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था विश्लेषण गर्नु, शैक्षणिक योजना प्रयोगमा देखिएका समस्या पत्ता लगाउनु, शैक्षणिक योजना कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरूबीचको सम्बन्ध पत्ता लगाउनु, शैक्षणिक योजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरू पत्ता लगाई समाधानका उपायहरूको खोजी गर्नु रहेको छ । निर्धारित उद्देश्य पूरा गर्न अध्ययनलाई झापा जिल्लाको बुधबारे स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका समुदायद्वारा व्यवस्थापन गरिएका पाँचवटा विद्यालयहरूमा सीमित गरिएको छ । उक्त पाँचवटा विद्यालयबाट उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधि अपनाई प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, वि.व्य.स. अध्ययन तथा स्रोतव्यक्ति समेतलाई छनोट गरिएको छ । अवलोकन फारम, अन्तर्वार्ता, असंरचित प्रश्नावली, अभिलेखहरूको माध्यमबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कलाई गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचा अपनाएर व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा गई अध्ययन गर्दा आधारभूत तहमा शैक्षणिक योजना निर्माणमा नै सबै सरोकारवालाको संलग्नता नभएको पाइयो । वार्षिक कार्यतालिका स्रोतकेन्द्रमा निर्माण हुने, वार्षिक कार्ययोजना, एकाइ योजना, दैनिक पाठयोजना, आंशिक रूपमा मात्र हुने र दैनिक कार्यतालिका पनि कार्यभार र पाठ्यभार नमिलाई निर्माण भएको पाइएको हुँदा योजना निर्माणकै स्थिति राम्रो पाइएन । यसको प्रत्यक्ष असर कार्यान्वयनमा पनि पर्ने हुँदा कार्यान्वयनको स्थिति पनि सन्तोषजनक पाइएन । शैक्षणिक योजनाका सबै हाँगाहरूको कार्यान्वयनको अवस्था बुझ्दा करिब साठी प्रतिशत मात्र लागु गरिएको बाँकी देखावटी मात्रै रहेको पाइयो । त्यसैगरी सरोकारवाला बीचको आपसी सम्बन्ध बुझ्दा प्रधानाध्यापक र शिक्षक, शिक्षक र विद्यार्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षकबीचको सम्बन्ध त्यति सन्तोषजनक पाइएन भने विद्यालय र समुदाय, विद्यालय र स्रोतकक्षाबीचको सम्बन्ध चाहिँ सन्तोषजनक नै पाइयो ।

आधारभूत तहमा शैक्षणिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनकै क्रममा विद्यालयले शिक्षणका लागि उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्न नसक्नु, शिक्षकको मनोबल वृद्धि गर्न उत्प्रेरित नगर्नु, शैक्षिक सामग्री, सन्दर्भ सामग्री लगायत अन्य आवश्यकीय सामग्रीको अभाव

हुनु, सबैले आचार संहितालाई पूर्णरूपमा पालना नगर्नु, सरोकारवालाको तत्परता, सचेतता तथा व्यापक परिचालनको अभाव हुनु साथै आपसी सम्बन्ध सुदृढ गरी सामुहिक प्रतिबद्धता गर्न नसक्नु, आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक कारण लगायत सम्बन्धित निकायबाट समय समयमा अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा उचित पृष्ठपोषणको व्यवस्था गर्न नसकेको कारण शैक्षणिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वियनमा समस्या आएको देखिन्छ ।

उक्त समस्याहरूलाई न्युनीकरण गर्न यस अध्ययनमा विद्यालयले आफू अनुकुलको वार्षिक कार्यतालिका निर्माण गर्दै शान्तिक्षेत्र घोषित गरी सोहीअनुसार कार्यान्वियनमा उतार्न सबै सरोकारावालाहरू एकजुट भई कार्य गर्नुपर्ने, शिक्षकको मनोबल वृद्धि गर्न पृष्ठपोषणको व्यवस्था गर्नुपर्ने, शिक्षण सिकाइका क्रममा आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्री लगायत अन्य सामममममगगग्री उपलब्ध गराइदिनुपर्ने, आधारभूत तह विद्यालयलाई शिक्षाको आधार एवम् जगको रूपमा लिनुपर्ने साथै 'जग बलियो भए घर बलियो हुने' सिद्धान्त अनुरूप शैक्षणिक योजना कार्यान्यनमा हरेक पक्षले प्रभावकारी हुन ध्यान दिनुपर्ने यसका लागि शिक्षकले आफ्नो दायित्वलाई पूर्णरूपमा निभाउनुपर्ने, आचार संहिता निर्माण गरी सबैले यसको पूर्ण पालना गर्नुपर्ने, सरोकारवालाहरूबीच सम्बन्ध सुदृढ बनाइराख्न विभिन्न कार्यक्रमहरूको आयोजना गरी एकअर्काको विचार राख्ने अवसर दिनुपर्ने, जुनसुकै कार्य गर्दा पनि सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको सहभागिता एवम् सुझाव, सल्लाहबाट मात्र गर्नुपर्ने, वार्षिक रूपमा अनिवार्य शैक्षणिक योजना कार्यान्वियनको समीक्षा गरिनुपर्ने लगायत नियमित रूपमा सम्बन्धित निकायले अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गरिरहनु पर्ने लगायत नियमित रूपमा सम्बन्धित निकायले अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गरिरहनु पर्ने जस्ता उपयुक्त सुझावहरू दिँदै अध्ययनलाई अन्त्य गरिएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	५
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका	
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१०
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१२
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	
३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१३
३.२ अध्ययनको जनसंख्या र नमुना छनौट विधि	१३
३.२.१ जनसङ्ख्या	१३
३.२.२ नमुना छनौट विधि	१४
३.२.३ नमुनाको आकार	१४
३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरू	१५
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू	१५
३.४.१ अवलोकन फारम	१५
३.४.२ अन्तर्वार्ता सूची	१५
३.४.३ समूह छलफल निर्देशिका	१६
३.४.४ प्रश्नावली	१६
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	१६
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	१७
परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण	
४.१ शैक्षणिक योजना निर्माणको अवस्था	१८
४.१.१ शैक्षिक योजना निर्माणको अवस्था	१८
४.१.२ शैक्षणिक योजना नबनाउनको कारण	१९

४.१.३ पाठयोजना निर्माणको आधार २०
४.१.४ शैक्षिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोग २१
४.१.५ शैक्षणिक योजना र शिक्षकहरूको योग्यता २२
४.१.५ शैक्षणिक योजना र शिक्षकहरूको योग्यता २३
४.१.६ शैक्षणिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा सरोकारवालाबीचको सम्बन्ध २६
४.२ शैक्षणिक योजना निर्माणका तत्व र अवस्था २५
४.२.१ शैक्षणिक योजनाका तत्त्व २५
४.२.२ अध्ययन क्षेत्रमा उपलब्ध पाठ्य सामग्रीहरू २६
४.२.३ विद्यालयगत शैक्षिक सामग्रीको विवरण २७
४.२.४ शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता २८
४.२.५ शिक्षणमा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरू २८
४.३ कक्षा शिक्षणमा शैक्षणिक योजना प्रयोगको अवस्था २९
४.३.१ विद्यालयमा कक्षा शिक्षण र मूल्याङ्कन २९
४.३.२ विद्यालयले लिँदै आएको परीक्षा प्रणाली ३१
४.३.३ उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको पर्याप्तता र प्रभावकारी शिक्षण ३१
४.३.४ प्रभावकारी शिक्षणको लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू ३२
४.३.५ शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग ३३
४.४ शैक्षणिक योजना निर्माण र प्रभावकारितामा देखापरेका समस्या ३५
४.५ शैक्षणिक योजना निर्माणमा आइपरेका समस्याको सम्बन्धमा वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरूको धारणा ३७
४.६ शैक्षणिक योजना निर्माण र प्रभावकारितामा देखापरेका समस्या समाधान गर्ने उपायहरू ३७

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ४०
५.२ निष्कर्ष ४१
५.३ सुझावहरू ४२
५.३.१ नीतिगत तह ४२
५.३.२ अभ्यास तह ४३
५.३.३ अनुसन्धान तह ४५
सन्दर्भसामग्री सूची
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं.	पृष्ठ सङ्ख्या
१ : नमुनाको आकार	१४
२ : शैक्षणिक योजना निर्माण	१८
३ : शैक्षणिक योजना नबनाउनुको कारण	१९
४ : पाठयोजना निर्माणको अवस्था	२०
५ : पाठयोजना निर्माणको आधार	२०
६ : शैक्षणिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोगको अवस्था	२१
७ : शिक्षकको योग्यता र तालिमको विवरण	२३
८ : शैक्षणिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा सरोकारवालाबीचको सम्बन्ध	२४
९ : शैक्षणिक योजना निर्माणका तत्व	२५
१० : अध्ययन क्षेत्रमा उपलब्ध पाठ्य सामग्रीहरू	२६
११ : विद्यालयगत शैक्षिक सामग्री विवरण	२७
१२ : कक्षा शिक्षणमा बढी प्रयोगमा ल्याउने विधिहरू	२८
१३ : कक्षा शिक्षण गर्ने/नगर्ने	३०
१४ : कक्षा शिक्षण मूल्याङ्कनको तरिका	३०
१५ : उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको पर्याप्तता	३१
१६ : उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको प्रभावकारी शिक्षण	३२
१७ : प्रभावकारी शिक्षणको लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू	३२
१८ : शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको संलग्नता	३४

चित्र सूची

चित्र नं.	पृष्ठ सङ्ख्या
१ : शैक्षणिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोगको अवस्था	२२
२ : शैक्षणिक योजना निर्माण तथा कार्यान्वयनमा सरोकारवालाबीचको सम्बन्ध	२४
३ : प्रभावकारी शिक्षणको लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू	३३